

רינה דרורי

דברים ביום העיון לזיכרה של רינה, 16 בפברואר 2014

רקפת סלע-שפי

אני מצטרפת לראש ביה"ס למדעי התרבות ע"ש פורטר באמירת תודה גדולה ליוסי וליואל דרורי על הערב החשוב הזה שהם מאפשרים לנו בכל שנה: על המלגות לתלמידים ועל ההזדמנות להזכיר את רינה. נכון, עברו כבר 13 שנים, ועדיין גם היום נדמה לי לפעמים כאילו רק במקרה לא התראינו הרבה זמן, אבל אם ניפגש מחר לא תהיה שום בעיה להמשיך את השיחה מהמקום שהפסקנו – רק אתמול.

יושבים כאן אנשים שהכירו את רינה מקרוב, אבל גם תלמידים, שנעשים צעירים משנה לשנה, שמכירים את רינה לכל היותר מהמאמרים שכתבה. אני תמיד שואלת את עצמי איזה דמות מצטיירת להם מתוך המילים. ואם לחפש מילת מפתח קולעת, נראה לי שהכי מתאים לומר שלרינה היתה **נשמה אמיתית של חוקרת**. אם אפשר לדבר על שלושה טיפוסים נפוצים באקדמיה: החוקר – המתבונן ומנתח; הדובר – היודע להתנסח היטב, ואיש המעשה – היוזם ומארגן, ברינה היה משהו משלושתם, אבל אין ספק שהקו המובהק שלה היה מהטיפוס הראשון. רינה היתה כל כולה **עיניים**, רואות לעומק, רואות מעבר לדברים, קולטות את פרטי הפרטים ואת התמונה הגדולה, ואף פעם לא מקבלות את הדברים כפשוטם.

בשבילי רינה היתה האחות הגדולה. הכרתי אותה בזמן שסיימה את הדוקטורט ואני רק התחלתי את שלי. שתינו היינו דוקטורנטיות של איתמר אבן-זהר. מצד אחד, הפרידו בינינו עולמות שונים לגמרי. היא באה מירושלים, מתחום הפילולוגיה הערבית, על כל המשתמע מכך. היו לה כבר הבשלות והסמכות של חוקרת שבנתה פרויקט מפואר – הדוקטורט שלה על ראשית המגעים בין הערבית לעברית בימי הביניים כבר עורר הרבה עניין ועמד להתפרסם כספר. אבל למרות הפער, היתה גם איזה רוח משותפת שחיברה בינינו. זה היה אי-שם בסוף שנות השמונים. אלה היו השנים המופלאות מלאות האנרגיה שנוצרה סביב התפיסה החדשה שאיתמר אבן-זהר הביא למחקר הספרות והתרגום תחת הכותרת של "תיאורית הרב מערכת". מבחינתנו, על רקע סוג הסטרוקטורליזם ששלט עד אז, זה היה משב של חשיבה על **מורכבות ודינמיות** עם דגש על הממד **ההיסטורי**. וכך התחילה להיווצר קבוצה של חוקרים ותלמידים שעבדו בהשראת התפיסה הזאת, תלמידים מתקדמים שבאו מתחומים מגוונים, כמו ספרות, ערבית, תרגום, היסטוריה, ואפילו משפטים. זה היה מסוג הרגעים ההיסטוריים הלא מאד נפוצים, שבהם נוצרת מעין אחווה אקדמית, הסוחפת בעיקר אנשים צעירים. אז גם נוצר הגרעין שבהמשך הפך ל"קבוצת מחקר התרבות", ושאחר כך גם הקים את היחידה למחקר התרבות.

באקלים הזה רינה היתה דמות מרכזית. הדוקטורט שלה נתפס מהרגע הראשון כמקור השראה למחקר השואף לצאת מגבולות הניתוח של טקסטים או אירועים היסטוריים ספציפיים, ולראות בהם עדויות לתהליכים חברתיים מורכבים. למי שלא בא מתחום הידע של רינה – כמוני למשל – היה ברור שהכווץ שלה נמצא בתובנות העקרוניות שהציעה, מעבר לעולמות התרבות הערבית והיהודית כשלעצמם. וכל זה בזמן שהיא עצמה לא עסקה בתיאוריה, היא גם לא ראתה את עצמה כתיאורטיקנית, אם כי הגישה האנליטית היתה טבועה בה כנראה מלידה. בכל מקרה, הרעיונות שלה צמחו תמיד מתוך העיסוק הדקדקני בחומרים, ותמיד היתה לה מחויבות מחמירה לשיפוט הפילולוגי. וכאן יש משהו מאוד מרכזי בדמות האינטלקטואלית של רינה: התנועה המתמדת הזאת בין הפרדיגמות היתה כמובן מסע קשה ומכביד, אבל היה בה גם משהו מאוד עוצמתי.

למעשה, הפרופיל הזה של רינה צמח עוד קודם, בזמן שכתבה את התיזה לתואר השני על הפואטיקה של החרוזה בספרות הערבית הקלאסית. ולא במקרה גם את העבודה הזאת היא כתבה במסגרת תורת הספרות, בהנחיית בנימין הרושובסקי (הרשב), מי שהיה האב הרוחני והמעשי של מה שנחשב אז ל"אסכולת תל אביב". כבר בחיבור זה היו אצלה הניצנים של

החשיבה על **נורמות ומודלים**: בשלב הראשון היא אמנם כתבה על דפוסים פרזודיים במובן הצר, אבל החל מהדוקטורט כבר היה ברור שהיא מדברת על **מודלים לשוניים-תרבותיים כוללים**, כלומר על מכלול מורכב של דפוסי **עשייה** – שירה בעל פה או בכתב, כתיבת פרוזה מסוגים שונים, ביקורת או תרגום – ועל הפונקציות החברתיות שלהם. בקיצור, היא דיברה על כל מה שמחולל בפועל את מה שאנחנו קוראים לו "עולם הספרות" כעולם **חברתי** מרובד ודינמי.

כך שהדמות של רינה שאני רואה לנגד עיני היא של חוקרת **תרבות** בכל מובן המילה. זה היה טבוע בה. היא תמיד חשבה באופן מורכב, ותמיד חיפשה את **ההקשר**, במחקר כמו בחיים עצמם. היא היתה מסוגלת לקשור בין הרבה מאד חושים שנראו על פני השטח כתופעות נפרדות, ולשחזר מתוכם מגמות כלליות – של חידוש ושינוי, או דווקא של שמרנות וסגירות – כל זה כחלק ממאבקים חברתיים ומן המתח שבין מרכז ופריפריה, בתוך קהילות יהודיות שונות, בטריטוריות שונות.

לכן הפרויקט של רינה הוא התגלמות של "ארכיאולוגיה תרבותית" במיטבה. "ההקשר הסמוי מן העין" – זאת הכותרת שנתנה למאמר שלה משנת 1991, היא בעיני תמצית האישיות המחקרית של רינה, והאישיות שלה בכלל. אני חושבת עליה כמעין פנס עיקש המאיר פינות חבויות: מה שנראה על פני השטח כמסורות מגובשות ומובחנות ("התרבות היהודית המפוארת"), הן תוצרים של תהליכי קנוניזציה מקוטעים, תילים תרבותיים המסתירים יותר ממה שהם מגלים. ככל שנבדוק ברזולוציה גבוהה יותר, נגלה שדברים מופיעים ודועכים, מחליפים מיקומים ושימושים, ותמיד מעורבים בהם גורמים הנחשבים "לא שייכים", כאלה שלא נחקקו בתוצר הנגלה לעינינו – אבל שבלעדיהם אי אפשר בכלל להבין את היווצרותו.

התמצית של התפיסה הזאת מתגלה בכל עצמתה במאמר של רינה על "שלושה ניסיונות להחייאת העברית", מאמר שהתפרסם בספר היובל לכבוד בנימין הרשב, ושאותו אנחנו לומדים כל שנה בקורס המבוא המתקדם למחקר התרבות. זהו מאמר קצר יחסית, הנותן תרכיז של מבט על מה שאפשר לקרוא לו "כוחות השוק הלשוני", שהפכו את העברית (לצד שפות אחרות שהיו בשימוש) לנכס חשוב עבור קהילות יהודיות בשלוש זירות היסטוריות שונות: המזרח המוסלמי במאה העשירית, ספרד המוסלמית במחצית השנייה של המאה העשירית וספרד הנוצרית ופרובנס במאות השנים עשרה והשלוש עשרה. בשלוש נגיעות היסטוריות היא מראה איך אפילו הלשון העברית, שתמיד היה לה מעמד קנוני בלתי מעורער בתרבויות היהודיות, מתעצבת בכל פעם מחדש תוך כדי שימוש בשפות הסביבה דווקא, ואיך היא מקבלת את ערכה כמשאב תרבותי שונה, בהתאם לסיטואציה החברתית המיוחדת.

רינה לא כתבה בפזיזות, אבל כל מה שכתבה היה יהלום מלוטש חד וקולע, שהערך שלו נשמר עד היום. אמנם, ככל שהתקרבנו זו לזו, שמעתי ממנה גם על הקושי והפחדים שליוו אותה לאורך הדרך – זאת התחושה הידועה של מי שמעז לקפוץ גבוה מדי ונתקל לפעמים בגבולות משתקים. היתה לה לעיתים תחושה, בעיקר בהתחלה, שהיא לא מתקבלת. אבל אם היו סנקציות, הן באו בעצם בעיקר מצד הממסד הוותיק, הירושלמי בעיקר. בעולם התל אביבי של אז, גם אם רינה אולי הרגישה קצת כמהגרת, היא נחשבה לכוכב. שתי העבודות שלה – התיזה לתואר השני והדוקטורט – יצאו מייד כספרים במכון פורטר. מוֹרִיָה נשאו אותה על כפיים, ואנחנו ראינו בה דוגמה ששאפנו לחקות. אבל נכון, שכמו כל יוצר עם רגישות ופרפקציוניזם כאלה, היא לא נתנה לעצמה רגע של נחת ליהנות מההישגים. היה בה תמיד גם משהו שנראה מיוסר, תמיד ציפייה ליותר.

ולמרות תחושת השבירות הזאת היא אף פעם לא נשברה, אפילו לא בשנות הסבל של המחלה. נזכור שרינה היתה ראש בית הספר למדעי התרבות. זה היה בשנת 2000 – בשנת חייה האחרונה. כל כך עצוב, שהיה לה רק מעט מאד זמן לממש את התפקיד. אבל אני נזכרת ב**תהליך הבחירה** שלה, שבו התגלתה הכריזמטיות שלה ממש – אולי בניגוד לדימוי שהיה לה בעיני עצמה. זה היה בתקופת החסד שבין שני הגלים של המחלה, כשנראה היה שהיא מתאוששת ומרגישה טוב. היא

לקחה על עצמה לנהל "מסע בחירות" מעורר השתאות, עם חזון ותוכנית עבודה. היא דיברה עם כל חברי בית הספר, ואכן שכנעה וזכתה לתמיכה גורפת, כמעט של כל הסגל.

אני שמחה שיצא לי לראות אותה ככה, מקרוב, בחדשים האלה. וככל שהזמן עובר, אני נזכרת יותר ויותר דווקא בדמות הזאת: רינה חכמה, חזקה, בוטחת, מסתכלת קדימה, עם חיוך קטן ועיניים מבריקות.